

शांततेकरिता शिक्षण आणि शिक्षकाची भूमिका

डॉ. सीमा दामले

मॉडर्न कॉलेज ऑफ एज्युकेशन

विभाग १

पार्श्वभूमी :

बदल हा निसर्गाचा नियम आहे. जीवनात सातत्याने बदल होत असतात. सद्य परिस्थितीचा विचार करता असे लक्षात येते की दैनंदिन जीवन हे अतिशय धावपळीचे झाले आहे. अपेक्षांचे ओझे वाढत आहे, जो तो भौतिक सुखामागे धावत आहे. नोकरी व्यवसायात अशांतता वाढत आहे. हे केवळ व्यक्तीपुरते मर्यादित नसून कुटुंब, समाज, देश, तसेच आंतरराष्ट्रीय पातळीवर सगळीकडेच गदारोळ आहे.

अशांतता निर्माण करणारे घटक

- लोकसंख्या वाढ
- जातीयता
- अन्याय
- दहशतवाद
- अपप्रवृत्ती
- भ्रष्टाचार

जीवन व्यक्तीकेंद्री झाल्यामुळे अशांततेतून उद्भवणाऱ्या अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागत आहे. एकूण सामाजिक स्वारथ्यावर अनिष्ट परिणाम होत आहे.

अशांततेमुळे उद्भवणाऱ्या समस्या

- भावनिक उद्वेक
- समन्वयाचा अभाव
- राजकीय दंगेधीपे
- अतिरेकी वृत्ती
- अमानवीय कृत्ये

या सर्व गोष्टींचा विचार फार पूर्वीच भारतीय इतिहासात झालेला दिसतो. भारतीय संस्कृती ही वसुधैव कुटुंबकम मानणारी संस्कृती आहे. ज्ञानेश्वरांनी पसायदानात जागतिक शांततेसाठी प्रार्थना केली. केवळ व्यक्तीचा विचार न करता कुटुंब समाज राष्ट्र यांच्या पलिकडे विचार करण्यात आला. महात्मा फल्यांनी समाजातील अपप्रवृत्तीचा लढा शांततामय मार्गाने दिला. शिक्षणाच्या मार्गातून शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी प्रयत्न झाले.

शांततेसाठी शिक्षण :

शांततेची संस्कृती निर्माण करून शांततामय सहजीवन जगण्यासाठी ज्ञान कौशल्य अभिवृत्ती याचा एकात्मिक विचार शिक्षणात करणे म्हणजे शांततेसाठी शिक्षण होय.

अहिंसेच्या मार्गाने संघर्ष सोडवू शकतील अशा व्यक्ती निर्माण करण्यासाठी शांतता शिक्षण हे उचललेले एक पाऊल आहे.

शांततेसाठी शिक्षण यामध्ये अनेक पैलूंच्या विकसनावर भर दिलेला दिसून येतो.

शांततेसाठी शिक्षण पैलू

- सामाजिक न्यायाचे शिक्षण
- संस्कृतिक शिक्षण
- राष्ट्रीय एकात्मतेचे शिक्षण
- आंतरराष्ट्रीय सामंजस्यासाठी शिक्षण
- धर्मनिरपेक्षतेचे शिक्षण

शांततेसाठी शिक्षणात बदल

शिक्षणामध्ये नवनवीन संकल्पना येत आहेत. इ लर्निंग ही संकल्पना पुढे येत आहे. I.Q. बरोबर E.Q. व S.Q. या संकल्पनांचा विचार होत आहे. अभ्यासक्रम झपाट्याने बदल आहे. परंतु जीवनाचे गमक ज्यात आहे ती म्हणजे शांतता याचा विचार शिक्षणतज्ज्ञांनी केलेला नाही. सामाजिक न्याय समान संधी, स्वातंत्र्य, शांतता स्वतःबद्दल आदर व इतरांशी आपलेपणाची वागणूक या सारख्या ध्येयांवर आपलेपणाची वागणूक या सारख्या ध्येयांवर आधारित अभ्यासक्रमाचो तात्काळ गरज समाजात निर्माण झाली आहे. शिक्षण घेताना जीवनात कलह निर्माण होणार नाही याची काळजी अभ्यासक्रम तयार करताना घेतली पाहिजे. या सर्व पैलूंचा विचार करता विद्यार्थ्यांमधली हिंसकता अशांतता कमी होण्यासाठी संशोधकांनी एक नवोपक्रम राबवला.

नवोपक्रमाची उद्दिष्टे :

- १) मुद्रांच्या सहाय्याने विद्यार्थ्यांमध्ये एकाग्रता वाढवणे
- २) ओंकार साधनेच्या सहाय्याने विद्यार्थ्यांमध्ये शांतता निर्माण करणे
- ३) ताण व्यवस्थापन तंत्राच्या सहाय्याने ताण कमी करणे

नवोपक्रमाची व्याप्ती व मर्यादा :

सदर नवोपक्रम इयत्ता नववी व मधील मॉडर्न हायरस्कूल मधील ऐंशो विद्यार्थ्यांसाठी राबवला आहे.

विभाग २

संबंधित साहित्याचे अवलोकन

संशोधकांनी समस्या निराकरण संदर्भात अनेक संदर्भांचे अवलोकन केले. त्याचे वर्गीकरण पुढीलप्रमाणे :

संबंधित साहित्य वर्गीकरण

- प्रबंध
- पुरतके
- प्रकल्प
- नियतकालिके
- वेबसाईट
- वृत्तपत्रे

Related Articles

1. Teachers role in peace education
2. Peace Education in UNICEF
3. Teachers ready for new role as peace educators
4. Peace Education in Schools
5. Peace Education in Japan's Schools -A view from the front lines

6. Non violence and Peace Education in school
7. Designing a Peace Education programme for secondary schools
8. Ten steps for Peace Education
9. Opening the door to non violence. Peace Education manual for primary school children
10. Peace curricula (Teacher Resources)
11. Learning to live together in peace and harmony
12. Supporting Peace Education in teacher education programme

विभाग ३

संशोधन पध्दती

पध्दती

१) प्रायोगिक पध्दत

अभिकल्प

१) एकल गट

२) पूर्व चाचणी

३) उत्तर चाचणी

प्रतिचयन

मॉडर्न हायस्कूल पुणे येथील इयत्ता नववीतील ऐंशी विद्यार्थ्यांची निवड केली. हेतुपूर्ण नमुना निवड पध्दत तंत्रे

१) पूर्व चाचणी उत्तर चाचणी

२) ताण चाचणी (SISS)

३) शिक्षक प्रश्नावली

४) निरीक्षण

संशोधन कार्यपध्दती

१) शाळेची संशोधनास परवानगी

२) हेतुपूर्ण नमुना निवड

३) पूर्व आणि उत्तर चाचणी

४) माहिती विश्लेषण

विभाग ४

माहिती विश्लेषण

ताण आणि शांतता यांचा निकटचा संबंध आहे. ताण नियंत्रित करता आला तर विद्यार्थी शांत राहू शकतात,

ताण व्यवस्थापन :

१) मुद्रा करा

२) मित्रांशी बोला

३) शांत रहा

४) प्राणायाम

५) ओंकार साधना

६) प्रार्थना करा

- ७) व्यायाम करा
८) दीर्घ श्वसन करा.

ध्यान मुद्रा :

मुद्रांच्या सरावाने एकाग्रता वाढविता येते.

सुर्य मुद्रा :

विभाग ७

निष्कर्ष :

१. पूर्व चाचणीत १४ टक्के मुले अतिताण असलेले आढळले
२. ताण व्यवस्थापना नंतर केवळ १६ टक्के विद्यार्थी अतिताण असलेले आढळले
३. शिक्षक प्रश्नावलीनुसार शांततेबाबत सर्वच शिक्षक चिंतातुर आढळले.
४. काही विद्यार्थ्यांसाठी समुपदेशकाची गरज असल्याचे शिक्षकांनी सुचवले.
५. शारीरिक मानसिक आणि भावनिक बदल अशांततेस कारणीभूत ठरतात.
६. पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणीची तुलना केल्यास असे आढळते की ताण व्यवस्थापनाद्वारे ताण कमी करून शांतता प्रस्थापित करता येते.
७. अशांततेबाबत विद्यार्थ्यांमध्ये जाणीव आहे परंतु त्यांना नियंत्रण कसे करायचे हे माहित नाही.
८. पूर्व चाचणीच्या वेळी संशोधकांनी असे निरीक्षण केले की वर्गात विद्यार्थी बेचैन अस्वस्थ आणि हिंसल वाटत होते.
९. ताण कमी झाल्यामुळे विद्यार्थ्यांमधील भावनिक उद्वेक कमी होऊ शकेल.
१०. विद्यार्थ्यांमधील ताण कमी झाल्यामुळे अतिरेकी वृत्ती कमी होईल.
११. ताण कमी झाल्यामुळे विघातक वृत्ती टाळता येईल.

सूचना आणि शिफारशी

सदर संशोधन इयत्ता नववीपुरते मर्यादित होते. ते दुसऱ्या वर्गासाठी करता येईल.

दोन शाळांचा तौलनिक अभ्यास करता येईल.

मुले आणि मुली एकत्र असणाऱ्या शाळेत संशोधन करता येईल.

शिक्षकाची भूमिका

व्यक्तीमत्त्वाबाबत आदर

सहकार्य प्रेम बंधूता, रनेह वृद्धीगत करणे

तात्विक भूमिका

न्यायता

विद्यार्थ्यांच्या पालकत्वाची भूमिका

समर्पक वृत्ती

परिवर्तनशील भूमिका

राष्ट्रीय अस्मिता व नैतिकता जपणे

समाजवादी दृष्टिकोन

आंतरराष्ट्रीय सामंजस्य

निपक्षपाती दृष्टिकोन

चारित्र्यसंपन्न वर्तन

राष्ट्रीय विकास

मानवता धर्म

पारदर्श भूमिका

भाषा, धर्म, प्रांत, जातियभेद न मानणे

स्पर्धेची तयारी

शांतता आणि सामंजस्य प्रस्थापनेसाठी आदर्श भावना निर्माण करणे

विश्वबंधूत्व भावना वाढीस लावणे

युद्धविरोधी भावनेचे बीजारोपण करणे

विश्वशांती संदेश विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचविणे

कृती कार्यक्रम उपक्रमातून शांतता निर्माण करणे

संदर्भसाहित्य सूची :

John Best, Khan -Research in Education

Henry Garrett - Statistic in Psychology and Education

M. Mohd. Sharif Khan - Educational Research

C. R. Kothari - Research Methodology

P.K. Manoharan - Research Development and Methodology

डॉ. वि. रा. भिंताडे - शैक्षणिक संशोधन पध्दती

डॉ. के. यु. घोरमोडे, डॉ. घोरमोडे कला - शैक्षणिक कृती संशोधन

डॉ. गोकुळ कापडो - कृती संशोधन व नवोपक्रम

बन्सी बिहारी पंडित - शिक्षणातील संशोधन

डॉ. हेमलता पारसनीस, डॉ. देशपांडे लीना - शैक्षणिक कृती संशोधन

Websites :

www.bahaiacademy.org

www.unicef.org/education

www.sunstar.com

www.ask.com/Teaching for Peace.org

www.positivepractices.com